
ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

УДК 338.43

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.22.27>

Власенко І.Г.

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри товарознавства, експертизи
та торговельного підприємництва,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9995-2025>

Василишина О.В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри товарознавства, експертизи
та торговельного підприємництва,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9906-516X>

Vlasenko Iryna, Vasylyshyna Olga

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА НІШЕВИХ КУЛЬТУР У ПРОДОВОЛЬЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТА ЕКСПОРТНОМУ ПОТЕНЦІАЛІ ДЕРЖАВИ

PROSPECTS OF THE PRODUCTION OF NICHE CULTURES IN THE FOOD SUPPLY AND EXPORT POTENTIAL OF THE STATE

В статті показано, що Україна незважаючи на суттєві труднощі воєнного стану та окупацію певної частини території, Україна має високий потенціал розвитку сільського господарства і тримає лідерство на світових аграрних ринках з виробництва зерна, цукру, меду, соняшникової олії. На сьогоднішній день в Україні трендом сільського господарства стало виробництво нішевих культур. Масштаби виробництва нішевої сільськогосподарської продукції в Україні дуже обмежені. Розглянуто переваги та недоліки вирощування нішевих культур в Україні. Нішеві культури виробляються в порівняно невеликих обсягах, мають невисокий, але стабільний попит, переважно закордонний, і вирощуються для диверсифікації виробництва як альтернативне джерело доходу.

Ключові слова: нішеві культури, продовольча безпека, сільськогосподарська продукція, агрохолдинги, фермерські господарства.

The article shows that despite the significant difficulties of the martial law and the occupation of a certain part of the territory, Ukraine has a high potential for the development of agriculture and holds the leadership in the world agricultural markets in the production of grain, sugar, honey, and sunflower oil. To date, the trend in agriculture in Ukraine has become the production of niche crops. In this segment, both large agricultural holdings and farms strive to prove themselves. The main characteristics of growing niche crops are a low level of competition, the ability to diversify production risks, high profitability and export orientation. Modern agribusiness is increasingly betting on niche crops. However, the scale of production of niche agricultural products in Ukraine is currently very limited. Today, niche crops in Ukraine are a kind of security cushion

that guarantees farmers an additional source of income in case of adverse weather conditions and falling prices for traditional crops, market overcrowding and increased competition. The advantages and disadvantages (risks) of growing niche crops in Ukraine are considered. Niche crops are produced in relatively small volumes, have a low but stable demand, mainly foreign, and are grown to diversify production as an alternative source of income. They are interesting to manufacturers primarily because of their profitability: with low production costs, their purchase prices are consistently high. Production and processing of niche crops can become not only a reliable source of income for farms, but also an export item for the state as a whole. However, for successful integration into the EU market, it is much more promising to go out with ready-made products – canned vegetables and beans, frozen mixes, etc. Cultivation of niche agricultural crops can be considered as one of the most promising directions for strengthening Ukraine's food security, reducing dependence on the import of agricultural products, increasing the stability of the country's agricultural sector and ensuring its sustainable development in the face of modern challenges.

Keywords: *new crops, food security, agricultural products, agricultural holdings, farms.*

Постановка проблеми. Україна – аграрно-індустріальна держава, яка володіє третиною світових чорноземів. Незважаючи на суттєві труднощі воєнного стану та окупацію певної частини території, Україна має високий потенціал розвитку сільського господарства і тримає лідерство на світових аграрних ринках з виробництва зерна, цукру, меду, соняшникової олії.

В аграрному секторі України існують крупні агропромислові компанії – агрохолдинги кожний із земельним фондом понад 50 тис. га а також фермерські та індивідуальні господарства населення. Агрохолдинги з огляду на їх масштаби мають цілий ряд переваг над дрібними фермерськими та індивідуальними господарствами і відповідно вищу конкурентоспроможність на ринку. Такі підприємства практично в повному обсязі забезпечують експортну пропозицію української аграрної продукції на світових ринках. Проте, а сучасній аграрній економіці з'являється все більше ніш, зайняти які можуть фермерські та індивідуальні господарства населення.

Так, однією з таких ніш є вирощування культур, які не потребують великих площ, але можуть забезпечити високий вихід прибутку з одиниці земельної площі. Нішеві культури – це культурні рослини, популярні у вузькому сегменті споживчого ринку.

Дрібні фермерські та індивідуальні господарства, вдаючись до кооперації у сфері матеріально-технічного забезпечення та збуту продукції, цілком об'єктивно можуть мати свої ефективні ніші на ринку [1]. Достатньо реальним шляхом розвитку сільського господарства в умовах його дуалізації є вирощування нішевих культур та виробництво нішевих продуктів, що є особливо актуальним для господарств із невеликими розмірами земельної площі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виробництва нішевих культур та тенденції розвитку нішевого агробізнесу цікавлять багатьох вітчизняних вчених. Так, в роботі Беженар І.М., Скиба Г.І. проведено аналіз актуальних тенденцій і основних особливостей українського ринку нішевих культур, з урахуванням можливостей внутрішнього виробництва, розглянуто стан, проблеми та перспективи виробництва нішевих культур в Україні [2]. В роботі Бойко Л. Зосереджено увагу на ролі нішевих культур для ревіталізації агробізнесу у період невизначеності [3]. В праці Височанської М.Я., Зубченко В.В. розглядаються еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур в аграрному секторі України. Визначено, що майбутнє нішевих культур в аграрному секторі є перспективним, особливо в контексті зростаючої уваги до сталого розвитку, збереження навколишнього середовища та потреби в диверсифікації продуктових кошиків [4]. Цікавими є дослідження, присвячені виробництву окремих нішевих культур, які можуть зайняти вагомe місце не лише у забезпеченні продовольчої безпеки держави, а й у зростанні її експортного потенціалу. Так, в роботі Аверчева О.В., Фесенко Г.О. проведено аналіз економічних аспектів вирощування та виробництва гречки, проса та рису в Україні [5]. Проблемам і тенденціям розвитку

нішевого конопляного агробізнесу в Україні присвячено працю Черевко І.В. [6]. Одже напрям розвитку аграрної економіки в плані нішевого землеробства для України є відносно новим, що формує високий рівень актуальності і цікаве поле для наукових досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити актуальні тенденції та ключові проблеми вітчизняного ринку нішевих культур та можливості їх внутрішнього виробництва з метою збільшення експортного потенціалу держави.

Виклад основного матеріалу. Україна – лідер у Європі з вирощування традиційних культур, таких як пшениця, кукурудза, соняшник, а також ріпак та соя. До 80–90% усіх розораних земель України щорічно засаджують пшеницею, соняшником і кукурудзою. Україна, незважаючи на всі кризи, як і раніше входить до десятки найбільших експортерів пшениці. Так, у 2021 році було зібрано 32,08 млн тонн пшениці, що на 28,9% більше ніж у 2020 році. У 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення та окупацією частини території України, збір пшениці зменшився до 20,73 млн тонн (на 35,5% менше від попереднього року). Проте, у 2023 році знову децю зріс – до 21,63 млн т.

Загалом, у 2023 році валовий збір зернових і зернобобових культур в Україні 2023 року становив 59,77 млн т, що на 11% більше, ніж у 2022 році. Урожай було зібрано з 10,98 млн га (-10%) за врожайності 55,2 ц/га (+21%).

Якщо розглянути динаміку виробництва сільськогосподарських культур в Україні, то стає очевидним різке зниження обсягів виробництва за всіма культурами з початком повномасштабного вторгнення рф. Проте, вже у 2023 році ситуація стабілізувалась, а за деякими показниками навіть покращилась. В таблиці 1 наведена динаміка показників виробництва деяких нішевих культур в порівнянні з традиційними.

На сьогоднішній день в Україні трендом сільського господарства стало виробництво нішевих культур. У цьому сегменті прагнуть себе проявити як великі агрохолдинги, так і фермерські господарства. Головними характеристиками вирощування нішевих культур є низький рівень конкуренції, можливість диверсифікувати ризики виробництва, висока рентабельність і експортоорієнтованість.

Таблиця 1

Динаміка виробництва зернових, зернобобових та технічних культур в Україні, 2021–2023 роки

Культура	Рік		
	2021	2022	2023
Зернові та зернобобові			
пшениця	32,08 млн т.	20,73 млн т.	21,63 млн т.
ячмінь	9,42 млн т.	5,61 млн т.	5,5 млн т.
кукурудза	41,87 млн т.	26,19 млн т.	31,03 млн т.
жито	593,8 тис. т.	314 тис. т.	231,2 тис. т.
овес	470,7 тис. т.	378,5 тис. т.	427,3 тис. т.
гречка	106 тис. т.	147,7 тис. т.	210,7 тис. т.
просо	204,2 тис. т.	90,1 тис. т.	203,5 тис. т.
зернобобові	681 тис. т.	334,2 тис. т.	460,6 тис. т.
Технічні культури			
насіння соняшнику	16,38 млн т.	11,33 млн т.	12,76 млн т.
ріпак	2,93 млн т.	3,32 млн т.	4,18 млн т.
соеві боби	3,48 млн т.	3,44 млн т.	4,74 млн т.
цукрові буряки	10,8 млн т.	9,94 млн т.	13,13 млн т.

Джерело: складено авторами за матеріалами [7]

Сучасний агробізнес усе частіше робить ставку на нішеві культури. Однак, масштаби виробництва нішевої сільськогосподарської продукції в Україні наразі дуже обмежені. Такі культури, як сорго, амарант чи спаржа займають невелику кількість посівних площ і мають свою вузьку нішу. Сьогодні нішеві культури в Україні – це своєрідна подушка безпеки, яка гарантує аграріям додаткове джерело прибутку в разі несприятливих погодних умов і падінні цін на традиційні культури, переповненні ринку і нарошуванні конкуренції [1].

Попит на виробництво нішевих культур зростає з ряду причин. По-перше, це поширення тенденції серед населення на здорове харчування, збільшення в раціоні продуктів рослинного походження. Проте, для того щоб забезпечити раціон білком з рослинних продуктів потрібно споживати білкові культури – горох, квасоля, люпин. Останнім часом зріс інтерес до більш широкого використання люпину в харчовій галузі. Борошно з зерен люпину та білкові ізоляти використовуються в хлібобулочному, макаронному виробництві, кондитерській та м'ясопереробній промисловості, у виробництві дієтичних та лікувально-профілактичних продуктів. Популярність кіноа та розширення її вирощування зумовлена тим, що в ній фактично немає глютену і є усі незамінні амінокислоти, а також омега-3 та омега-6 [8].

Окрім того, нішеві культури цікаві не лише для виробництва харчових продуктів. Так, коноплі використовують в екобудівництві, текстильній, косметичній та фармацевтичній галузях. Окремі господарства починають спеціалізуватися на вирощуванні лікарських рослин. Цікавим напрямком може стати вирощування трюфельів. Це може стати прибутковою справою, проте потребує великих та довготривалих інвестицій, а повернення капіталу починається лише через 8–10 років.

Економічна ефективність вирощування нішевих культур в цілому характеризується двома важливими показниками – рівнем витрат та рівнем рентабельності виробництва. Але більш важливим на сьогодні, в умовах необхідності швидкого реагування на зміни кон'юнктури ринку, стає показник терміну окупності здійснених інвестицій, що особливо важливо, коли перехід на нову нішеву культуру пов'язаний з необхідністю у кількох роках до отримання першого урожаю. Найбільш інвестиційно місткими із нішевих культур у питомому розрахунку є ягідні (як багаторічні насадження, особливо – ожина і лохина), лікарські (лаванда тощо).

Нішеві культури виробляються в порівняно невеликих обсягах, мають невисокий, але стабільний попит, переважно закордонний, і вирощуються для диверсифікації виробництва як альтернативне джерело доходу. Вони цікаві виробникам в першу чергу своєю рентабельністю: при малозатратності виробництва закупівельні ціни на них стабільно високі.

За період повномасштабної війни ситуація з прибутковістю основних сільськогосподарських культур істотно змінилася. Ціни на них стають все нижчі (лише олійні залишаються відносно стабільними), а питання збуту стає все гостріше. Тож нішеві культури стали чудовою альтернативою заробітку для багатьох агробізнесів. Практика свідчить, що на гектарі нішевих культур можна заробити більше ніж на гектарі зернових.

Розширення портфеля господарства шляхом вирощування нішевих культур має вагомі переваги так і певні ризики (рис. 1).

Окрім цього, можуть існувати проблеми з пошуку споживачів в умовах нерозв'язності попиту на таку продукцію і відповідної культури її споживання. Слід подбати також про створення або оснащення спеціальних приміщень для правильного і безпечного зберігання продукції. Підприємцю, який прагне вийти на ринок з нішевими культурами слід також мати додаткові фінансові можливості для підтримки бізнесу на період проходження своєрідного лагу освоєння нового нішевого виду виробництва, оскільки деякі нішеві культури починають окупатися лише на 2–3 рік, а то і значно пізніше. Проблемаю є і дорожнеча імпортного насіння нішевих культур та відсутність його вітчизняного виробництва.

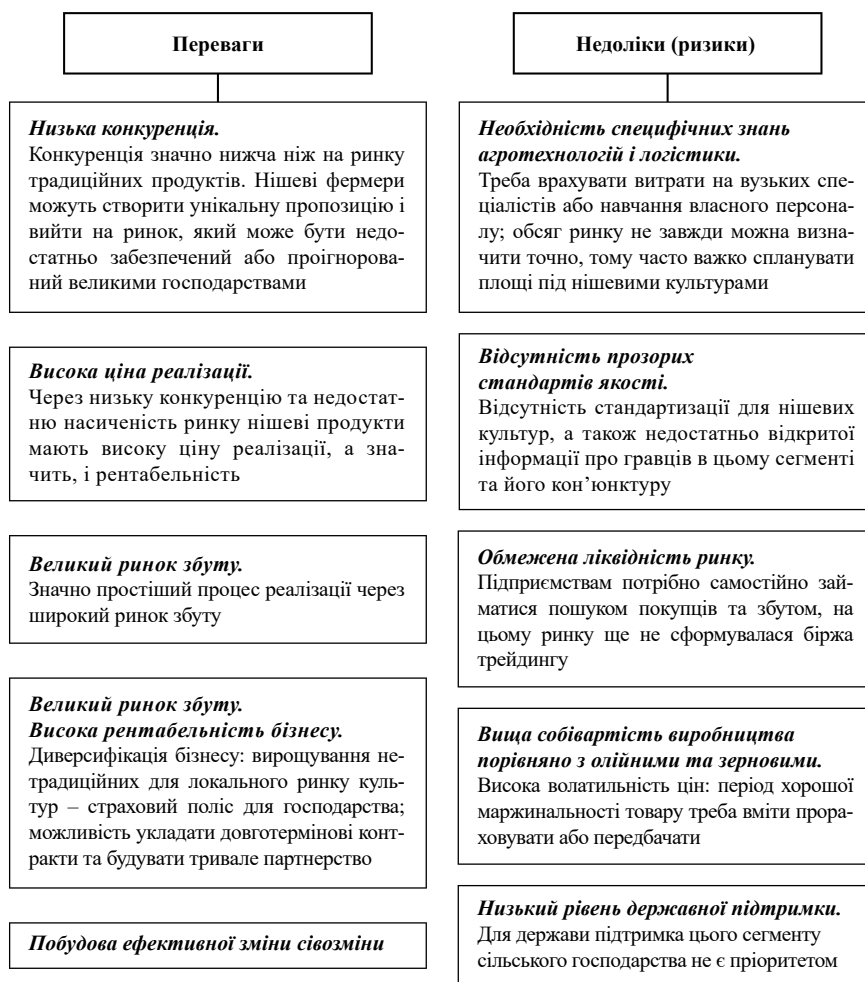

Рис. 1. Переваги та недоліки вирощування нішевих культур в Україні
Джерело: складено авторами на основі аналізу джерел [1–6]

Актуальність роботи з нішевими культурами в умовах воєнного стану зросла, оскільки ціни на традиційні бізнес-культури суттєво знизилися. Ситуація така, що з 1 га нішевих культур в Україні можна отримати більший прибуток, ніж із 1 га зернових. Проте, слід врахувати, що попит на ці культури може періодично стрімко зростати кожні 2–3 роки, після чого відбувається спад. В той же час, у періоди високого попиту прибуток від виробництва окремих нішевих культур і продукції їх первинної переробки може сягати 1000%.

Виробництво та переробка нішевих культур може стати не лише надійним джерелом прибутку для фермерських господарств, а й статтею експорту для держави в цілому. Проте, для успішної інтеграції на ринок ЄС набагато перспективніше виходити з готовою продукцією – овочевими та бобовими консервами, замороженими сумішами тощо. У цьому сегменті бізнесу конкуренція нижча й працювати українським експортерам простіше. Проте, така продукція повинна відповідати високим стандартам якості. Для цього потрібні певні інвестиції. Вирощування нішевих сільськогосподарських

культур можна розглядати як один із найбільш перспективних напрямів для зміцнення продовольчої безпеки України, зниження залежності від імпорту сільськогосподарської продукції, підвищення стійкості аграрного сектору країни та забезпечення її сталого розвитку в умовах сучасних викликів.

Висновки. Актуальність вирощування нішевих культур в Україні зростатиме. Основними стимулами будуть як глобальний попит, так і необхідність диверсифікації бізнесу. Таким чином, вирощування нішевих культур як шлях до підвищення ефективності функціонування дрібних виробників сільськогосподарської продукції в сільських регіонах України нині має стратегічно важливе значення у здійсненні диверсифікації напрямів діяльності багатьох малих та середніх господарств. Загалом потрібна кооперація між сільськогосподарськими виробниками у сфері вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування. Така кооперація дозволить цим виробникам об'єднати свої зусилля і ресурси у вирішенні нагальних і важливих для них питань. В сукупності подібна коперація дозволить значно здешевити формування ланцюга створення додаткової вартості від виробника до кінцевого споживача за кордоном і на внутрішньому ринку за рахунок виключення з процесу посередників, які за свої послуги вимагають значних сум, що здорожує весь процес і внаслідок цього виробник недоотримує частину кінцевого прибутку від реалізації продукції на експорт і на внутрішньому ринку. Ще одним шляхом для відновлення прибутковості рослинництва могла б стати власна переробка. Проте створення власних переробних потужностей потребує значних коштів, що в нинішніх умовах є проблемою, а також пошуку ринків реалізації готової продукції. Тобто переробка – це перспективна галузь, але початково вона потребуватиме лише вкладень і прибутків не приноситиме. В нинішніх економічних умовах аграрії навряд чи зможуть собі дозволити перспективну, проте витратну переробку. Тому альтернативою можуть стати нішеві культури, які за правильного підходу принесуть дохід вже в перший рік вирощування.

Список використаних джерел:

1. Нішеві культури в 2024 році: вирощування, перспективи, експорт URL:<https://agroapp.com.ua/uk/blog/nishevi-kulturi-v-2024-roci-viroshchuvannya-perspektivi-eksport/>
2. Беженар І.М., Скиба Г.І. «Нішеві» культури: стан, проблеми та перспективи. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. Вип. 4(71). С. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3>
3. Бойко Л. Нішеві культури для ревіталізації агробізнесу у період невизначеності. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 17. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6>
4. Височанська М.Я., Зубченко В.В. Еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур сільськогосподарськими підприємствами. *Збалансоване природокористування*. 2024. № 1. С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2024.302623>
5. Аверчев О.В., Фесенко Г.О. Аналіз економічних аспектів вирощування та виробництва гречки, проса та рису в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 14. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.14.1>
6. Черевко І.В. Проблеми і тенденції розвитку нішевого конопляного агробізнесу в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 27. С. 121–125.
7. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_usze_20.htm
8. Hebryn-Baidy L., Sakal O., Tretiak N., Kovalenko A., Shtogryn H., Kovalyshyn O., Vrublevska O. Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine. *Acta Sci. Pol. Formatio Circumiectus*. 2021. No. 20(3-4). P. 29–46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29>

References:

1. Nishevi kultury v 2024 rotsi: vyroshchuvannya, perspektyvy, eksport Available at: <https://agroapp.com.ua/uk/blog/nishevi-kulturi-v-2024-roci-viroshchuvannya-perspektivi-eksport/>

2. Bezhenar I. M., Skyba H. I. (2023). “Nishevi” kultury: stan, problemy ta perspektyvy [“Niche” crops: state, problems and prospects]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences*, no. 4(71), pp. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3> (in Ukrainian)
 3. Boiko L. (2023). Nishevi kultury dlia revitalizatsii ahrobiznesu u period nevyznachenosti [Niche crops for revitalization of agribusiness in the period of uncertainty]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk, Economics*, no. 17, pp. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6> (in Ukrainian)
 4. Vysochanska M., Zubchenko V. (2024). Ekoloho-ekonomichni aspekty vyroshchuvannia nishevykh kultur silskohospodarskymy pidpriemstvamy. [Ecological and economic aspects of growing niche crops by agricultural enterprises]. *Balanced nature management*, no. 1, pp. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2024.302623> (in Ukrainian)
 5. Averchev O., Fesenko H. (2022). Analiz ekonomichnih aspektiv viroshchuvannya ta virobnitstva grechki, prosa ta risu v Ukraini [Analysis of economic aspects of growing and production of buckwheat, millet and rice in Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk, Economics*, no. 14, pp. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.14.1> (in Ukrainian)
 6. Cherevko I. V. (2020) Problemy i tendenciji rozvytku nishevogho konopljanogho ahrobiznesu v Ukraini [Problems and trends in the development of niche hemp agribusiness in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 27, pp. 121–125. (in Ukrainian)
 7. State Statistics Service of Ukraine [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy]. (2024). Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
 8. Hebryn-Baidy L., Sakal O., Tretiak N., Kovalenko A., Shtogryn H., Kovalyshyn O., Vrublevska O. (2021). Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine. *Acta Sci. Pol. Formatio Circumiecus*, no. 20(3–4), pp. 29–46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29>
-